

Giriş

Bu kitap, 27 Mayıs darbesi ile sonuçlanan 1950-1960 dönemi siyasal gelişmelerini incelemeye ve Cumhuriyet döneminin ilk olmasa da en uzun demokrasi tecrübesini değerlendirmeye çalışıyor. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) neden demokratik rejime geçme kararı almıştır? Demokrat Parti (DP) hangi güçleri temsil etme iddiasındadır? DP ne türlü bir toplum tasavvurundan yanadır? İktidar muhalefet ilişkileri neden sürekli gergindir? Demokratik rejimin işleyişinde ortaya çıkan sorunların kaynağında neler yatmaktadır? DP dikta rejimi kurma hazırlığı içinde olmuş mudur? Askerleri darbe yapmaya iten başlıca olaylar hangileridir? Bu güçler neden darbeden daha farklı çözüm arayışları içine girmemişlerdir? CHP ile 27 Mayıs'ı gerçekleştirenler arasında nasıl bir ilişki vardır? Darbenin başarılı olmasında uluslararası faktörler ne ölçüde etkili olmuştur? Darbe önlenebilir miydi? Sorular çoğaltılabilir.

Dönem hakkındaki kavrayışımızı zenginleştirebilecek olan bu tür sorulara cevap bulma yanında, siyasal hayatımızın asli çatışma eksenleri –fay hatları– ile birlikte, başta siyasal partiler, ordu, basın olmak üzere belli başlı siyasi aktörlerin zihniyet, algı ve davranış kalıplarıyla, siyaset yapma biçimlerinin daha iyi anlaşılması da amaçlanmıştır. Rejimin demokratikleşme yönünde evrilmesini mümkün kılan faktörlerle, bu yönelişi zorlaştıran ya da kesintiye uğratan faktörlere değinilmeye çalışılmış; demokratik siyaset sürecinin nasıl işleyip nasıl işlemediği, bir dönem çerçevesi esas alınarak, o kesit içinde, incelenmeye çalışılmıştır.

Bu konuya değinen akademik çalışmaların çok büyük bir bölümü, DP'nin Cumhuriyet karşıtı ve diktatörlüğe yönelmiş bir eğilim olduğundan yola çıkarak, 27 Mayıs'ın Cumhuriyetin kazanımlarını koruyup demokrasinin önünü açan bir hareket olduğu şeklindeki resmi söylemi sorgulamış değildir. Resmi tarihe eleştirel yaklaşıma çalışan sol söylemdeki hâkim yaklaşımdır. DP'yi toprak sahipleri ve burjuvazinin partisi olarak algılama ve darbeyi de, sıradan insan açısından ciddi bir fark yaratmayan egemenler arasındaki iktidar kavgası olarak algılama eğilimindedir. DP çevresi ve bu hareketi sahiplenenler açısından ise 27 Mayıs darbesi Kemalist/Jakoben azınlığın, mazlum ve mağdur çoğunluk üzerindeki 1950'de kaybettiği tahakkümü geri getirme çabasıdır. Özü itibarıyla yanlış olmayan bu analizin eksik yönü, DP'yi idealize ederek, bu partinin yaptıkları ve yapamadıklarına eleştirel bir bakışın önünü kapatması ve 27 Mayıs koalisyonu içindeki aktörleri tektipleştirerek bu ittifakı oluşturanlar arasındaki değer, çıkar ve zihniyet farklılıklarının anlaşılmasını zorlaştırmasıdır.

Kitabı farklılaştırdığını ümit ettiğim bazı metodolojik prensipler ve varsayımlar üzerinde durmak isterim. Siyasi faaliyet denildiğinde bir yanda siyasal alanda kullanışlı olacağı düşünülen, diğerleri tarafından açıkça görülmesi istenilen, söz ve eylemler; diğer yanda ise, gerçekte arzu edilen ve görünenin ardında kalan niyetler ve çıkarlar vardır. Her iki boyut net bir biçimde birbirinden ayrılmaz. Hiç kimse bir başkasının “gerçek” niyetinin ne olduğu konusunda kati hükümler veremez. Hatta aktörlerin kendileri bile arka planındaki motifler konusunda emin olamazlar. İkisi arasında bir fark olmak zorundadır zira siyasi faaliyette bulunanlar tanımlanması çok zor olan “ortak çıkar” a hizmet etme iddialarından vazgeçemezler. Sadece madûnların değil, muktedirlerin de, “gizli senaryoları” vardır.¹

Siyasetin temelinde iktidar talebi olduğu, özgürlük, adalet, eşitlik, modernleşme, ilerleme, ortak yarar, millet iradesi gibi albenili kavramların siyasi mücadelenin temel nesneleri olmaktan çok bu mücadelenin meşrulaştırılması ve maskelenmesi sürecinde kullanışlı oldukları düşüncesi Niccolo Machiavelli'den Frederick Nietzsche'ye oradan Carl Schmitt, Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca gibi elit teorisyenlerine kadar uzanan çizginin öne çıkardığı bir düşüncedir. Siyasal hayatı kabaca iktidar mücadelesine indirgemen,

1 James. S. Scott, *Domination and the Arts of Resistance-Hidden Transcripts*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1990, s. xii, 10. Ayrıca bkz. David Runciman, *Political Hypocrisy-The Mask of Power, From Hobbes to Orwell and Beyond*, Princeton, Princeton University Press, 2008, s. 196.

iktidar mücadelesi boyutunun ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.² Siyasi aktörlerin farklı ideoloji ve/veya normatif değerlere sahip olmalarının –çatışmaların tek veya en önemli sebebiymiş gibi– öne çıkarılması doğru değildir. Bu tutum, aktörlerin söylediklerinin olduğu gibi kabulü ve neler olup bittiğini anlamaktan ziyade, iktidar mücadelesinin taraflarından birinin yansıtmak istediği okumanın teyit edicisi olma tuzağına düşmek demektir.

İkincisi, bu çalışmada toplumsal/siyasal olayların mekanik neden-sonuç ilişkilerinden ziyade, olayların –görünür– failleri tarafından çoğu zaman niyet edilmemiş, öngörülememiş sonuçların neticesi olabilecekleri varsayımı kabul edilmektedir. Aktörler kendi davranışlarını belirlerken diğerlerinin nasıl davranacakları hakkında kestirimlerde bulunur ve eylemlerini bu çerçevede içinde şekillendirirler. Her aktör, yaptıkları ve yapmadıklarıyla diğer aktörlerin eylemlerini, daha farklı alternatif davranışların seçilip seçilmeyeceğini –kendilerinin de tam olarak kestiremeyecekleri bir biçimde– etkilemektedir. Atılan bir adım, hiç öngörülemeyen yeni bir durum yaratarak, güç dengelerini değiştirebilir. Ya da, karşı tarafın atabileceği adımlar konusunda yapılabilmesi çok muhtemel bir yanlış değerlendirme, niyet edilenden tam ters bir sonuç yaratabilir. Karşılıklı etkileşimi dikkate almadan aktörler sanki diğerlerinden izole edilmiş varsayımıyla açıklamalara girişmek hatalı olur.³

Bu, 27 Mayıs’a gidiş sürecinde yaşananlardan hangi güçlerin sorumlu olduğunu ortaya çıkarma ya da ispatlamadan çok niyet edilmiş ve edilmemiş sonuçlarla birlikte sürecin –çoğu zaman ne niyet edilmiş ne de öngörülmüş olan– gelişim dinamiklerini anlama ve açıklama gayesinin öne çıkması demektir. Belli sonuçların belli aktörlerle ilişkilendirilmesi doğal ve gerekli olsa da, hem aktörlerin eylemlerinin niyet edilmemiş, öngörülmemiş sonuçları olduğunu ve hem de ortaya çıkan sonuca katkıda bulunan birçok farklı nedenin olduğu açıktır.

Bu varsayımın özü itibarıyla herkes için çok daha iyi bir toplumsal düzenin kurulabileceği ve fakat yanlış bilinç ya da örgütlü azınlığın örgütsüz, yanlış bilince sahip çoğunluğu rahatça kontrol edebilmesi yüzünden kurulmadığını ifade eden modernist toplumsal mühendislikçi yaklaşımlara⁴ belli

2 Bizatihi iktidar istemi ve neticesinde ortaya çıkan iktidar mücadelesi kötü ya da kınanacak bir şey değildir. Önemli olan iktidar mücadelesinin herkes için daha az zararlı sonuçlar doğurması ile daha zararlı sonuçlar doğurması arasındaki farklılıktır.

3 Bu konuda bkz. Youssef Cohen, *Radicals, Reformers, Reactionaries-The Prisoner's Dilemma and the Collapse of Democracy in Latin America*, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

4 Bu konuda bkz. James S. Scott, *Seeing Like A State - How Certain Schemes To Improve Human Condition Have Failed*, Yale University Press, New Haven, 1998.

bir mesafe ile baktığı aşıkârdır. Diğer taraftan “var olan olabileceklerin en iyisidir” şeklinde ifade edilebilecek muhafazakâr bir tutumla özdeşleştirilmesi de doğru olmaz. Fakat, daha iyi bir toplumsal/siyasal düzenin kurulmasının rahatça mümkün olabileceğini düşünen biri ile daha iyi arayışını olumlu bulsa bile sürecin hiç de öyle kolay olmayabileceğini düşünen birinin, dönemi ve olayları algılama ve yansıtma biçimleri bir ölçüde farklı olacaktır. Her değerlendirme, eleştiri ve gerçeklik inşası faaliyeti neyin mümkün olup olmadığı ya da neyin ideal olarak alınıp alınmadığı tarafından belirlenen bir başlangıç noktasından hareket etmek durumundadır.

Üçüncüsü, dönemi incelerken toplumsal bağlamla birlikte, özellikle üretim ve bölüşüm ilişkilerinin siyasal olanla iç içe geçmiş olduğu vurgulanmıştır. Siyaset toplumun dışında ve onun üzerinde bir faaliyet olmadığı gibi, sadece elitler arasındaki iktidar mücadelesinden ibaret de değildir. Siyaset, başat özelliği kaynak ve değerlerin eşit olmayan bir biçimde dağılımı olan toplumsal düzenin idamesi ile ilgili bir faaliyettir. Toplumsal yapıyı, sınıf ve statü gruplarının çatışmalarını dikkate almadan yapılacak bir siyaset analizi eksik kalır. Kaldı ki, toplumsal yapı ile siyaset arasındaki ayrımın kendisi de sorgulanmaya muhtaçtır. İnsan eylemleri ekonomik, sosyal ve siyasal ya da kültürel olarak ayrılamaz. Ekonomik, siyasal, sosyal ya da kültürel denilen alanların her biri diğerinden bağımsız değildir. Her birinin diğerinden çok farklı bir mantığı ya da işleyiş kuralı (logics) olduğu da söylenemez. Biri diğerlerinden izole edilmiş bir biçimde ele alınamaz.⁵ Vurgulanan *bir ve bütün* olan karmaşık ilişkiler ağının toplumsal ya da siyasal dediğimiz bir yönünün öne çıkarılmasıdır.⁶

Tabiidir ki, sosyolojik bağlamı vurgulamak, siyasi aktörleri özerkliğe sahip olmayan yapıların taşıyıcısı olarak görmek anlamına gelmez. Yapısal olan, aktörlerin daha sonra karşı karşıya geldikleri bir durum değildir; yapısal olan bizatihi aktörün hareket alanını algılama ve davranış biçimlerini başından itibaren –değişen derecelerde olmak üzere– şekillendiren bir ilişkiler ağıdır. Aktörler, bir yandan bu etkiler altında şekillenirken diğer yandan onları bir ölçüde dönüştürerek yeniden üretirler de. Siyasal hayat, bu nedenle, açık uçlu karakterini muhafaza eder. Siyasette tesadüfler, kişilikler, önemsiz görünen bazı olayların tetiklediği diğer olaylar veya her an siyasal sürece etki edebilecek yeni durumlar ortaya çıkabilir. Hangi eylemin kim tarafından ne-

5 Immanuel Wallerstein, “World System Analysis”, *The Essential Wallerstein*, The New Press, New York, 2000, s. 134 (ilk yayımlanma, 1987).

6 Bkz. Immanuel Wallerstein, “What Are Bounding, and Whom, When We Bound Social Research”, *The Essential Wallerstein*, The New Press, New York, 2000, s. 180 (ilk yayımlanma, 1995).

den yapıldığı kadar, ne zaman (timing) ve hangi eylemlerden (sequence) sonra yapıldığı da hayati önem taşıyabilir.

Yakın zamanlara kadar siyaset araştırmalarında güçlü bir kutuplaşma öne çıkmaktaydı. Marksist gelenekten esinlenen birinci eğilim, siyaseti sınıf çatışmasının bir yansıması gibi görüyor, din, kültür ve zihniyet gibi sosyal olgular dolaysız olarak sınıf çatışmalarına indirgeniyor, indirgenmediği zamanlarda da, sınıf çatışmalarına nazaran ihmal edilebilir oldukları varsayılıyor. “İyi toplum” sosyalist toplum ile özdeşleştirildiği için, kapitalizm çerçevesi içinde kalındığı müddetçe rejimin demokrasi ya da diktatörlük olup olmadığının hayati bir öneme haiz olmadığı düşünülüyordu. Siyasal süreç üzerine düşünen az sayıda yazar ise hangi siyasi faktörlerin –yıkılması kaçınılmaz olduğuna inanılan– kapitalizmin ömrünü uzattığı, burjuva hegemonyasının nasıl sürdürüldüğü, sorusu üzerinde durmaktaydı.

Modernleşme kuramının değişik versiyonları ise, kapitalist rejim ve liberal demokrasiyi ideal düzen olarak algılıyorlar, sosyalist olmadan da liberal/kapitalist sistemin köklü eleştirilere tabi tutulabileceği düşüncesine sıcak bakmıyorlardı. Devlet ile toplum, ekonomi ile siyaset arasında katı bir ayırım yapılıyor, hatta bazıları süreçlerin birbirinden bağımsız olduğunu bile iddia ediyordu. Siyasal süreci toplumsal bağlardan kopartarak, siyasetin özerkliği- nin abartılması ya da siyaset/toplum bağlantısı üzerinde dururken toplumsal düzlemdeki çatışmaları ikinci plana itip, toplumu belli değerler etrafında bütünleşmesi gereken uyumlu bir bütün olarak algılamak benimsenen varsayımlardandı. Siyasetin çatışma boyutu ikinci plana itildiğinden herhangi bir siyasi düzenlemeden “kim(ler) faydalıyor” sorusu genellikle sorulmamaktaydı.

Sosyalist sistemin çöküşü ile beraber kutuplaşmanın etkisi de azalmaya başladı zira kan kaybeden Marksist analiz bir yana itildi. Marksizmin şabloncu yorumlarının desteklediği dogmalardan uzaklaşmak bir kazanımdı; ancak bunun bedeli Marksist analizin sosyal bilimlere yaptığı katkıyı ıskalamak oldu. İndirgemeci ve amaçsalci yorumlarına karşı çıkmakla beraber, tarihsel materyalizmin toplum ve siyasetin anlamlandırılmasında ihmal edilemeyecek kadar önemli olduğunu vurgulamaya çalıştık. Diğer yanda da Marksist olmayan sosyal bilimlerin –özellikle yorumsamacı çizginin– birikiminin de ihmal edilemeyeceğini ifade ettik.⁷

7 Bu perspektifin yeni olmadığı açık. 1980’li yılların başından itibaren Batı dünyasında çeşitli sosyal bilimciler, çok kaba hatlarıyla resmedilen bu paradigma –eğer buna bir paradigma diyebilirsek– içinde değerli çalışmalar yapıyorlar. Aynı tespitin Türkiye içinde geçerli olduğu söylenebilirse de yolun çok başında olduğu da inkâr edilemez. Paradigma değişikliklerini kuşak değişikliklerinden ayrı düşünmek kolay değil. Kabul edilir ki, sözü edilen kutuplaşma içinde yetişen sosyal bilim-

Keza, olabildiğince çok sayıda aktörün kendilerini, diğerlerini ve içinde bulundukları durumu nasıl gördüklerini anlamak –ve kendi cümlelerinden anlatmak– kaygısı ile hareket ettik. Beklenebileceği gibi ulaşamadığımız birçok belge ve bilgi var. Belgeleri tüketmek mümkün değil. Bu çalışma belgeler ve anlatıya ağırlık veren bir siyasi tarih çalışması olmaktan ziyade, dönemin siyasal gelişmelerini sosyal bilimlerin ışığında anlamaya ve yorumlamaya çalışan bir deneme. Eldeki sınırlı verilerden yola çıkarak temkinli sonuçlara varmaktan kaçınmadık. İleride yapılacak monografik nitelikli araştırmaların vardığımız sonuçları pekiştirmesi ya da sorgulanır hale getirmesi muhtemeldir. Zaten akademik çalışmaların amacı da bu değil mi? Kuramsal ile mikro ya da ampirik çalışmaların birbirini dışlayan iki farklı tür olarak algılanması gerekir. En basit bir biçimde ne olduğunu anlatma kaygısı güdüldüğünde bile kuramsal çerçeve gereklidir. “Dünyaya teleskop yerine mikroskop ile bakmak arasındaki seçim yeni bir seçim değildir. Aynı evreni (cozmos) çalıştığımız müddetçe, sorun uygun tekniği seçme meselesidir.”⁸

Son olarak, döneme ilişkin var olan açıklamalarla eleştirel bir diyaloga girme hedefimiz olmuştur. Sosyal bilimler, özü itibarıyla sosyal dünyanın geçmişini ve bugününü anlamaya yönelik “sosyal gerçeklik inşası” faaliyeti olarak görülebilir. Çok temel bazı standartları tutturmak şartıyla her insanın da kendi içinde bir değeri olduğu karmaşık toplum gerçekliğinin bir boyutuna temas ettiği söylenebilir. Çoklu gerçeklikler (multiple realities) söz konusudur. Dar anlamda bir paradigma içinde kalarak, meseleleri sadece o gözle yorumlayarak, diğer açıklama teşebbüslerini yok saymak analizi yoksullaştırır, sathi ve indirgemeci açıklamaları besler.⁹ Her paradigmanın meselelere belli ve diğerlerinden farklı bir bakış açısı ve onun beraberinde getirdiği bir açıklama gücü vardır. Paradigmalar üstü olunduğu gibi bir iddia değil, sempatiyle bakılan paradigmanın dar sınırları içinde kalmamak kaygısı söz konusudur.

Siyasal hayatın tüm karmaşıklığı verilmek istenmiştir. Sosyal bilimci, açıklama çabasının bir parçası olarak nelerin bilinmediği sorusu üzerinde durmalı, daha önceden farkında olmadığımız bu soruların muhtemel cevaplarının ne olabileceği konusunda da ipuçları vermeye çalışmalıdır. Bu da ancak farklı açıklama biçimlerine duyarlı bir zihniyet ile mümkün olabilir. Değişik yaklaşımların,

cilerin, algılayış biçimleri ve zihniyet kalıplarını dönüştürmeleri –eğer dönüştürmeyi gerekli görürlerse– sancılı bir süreci gerekli kılıyor.

8 Eric Hobsbawm, “On the Revival of Narrative”, *On History*, Weidenfeld, Londra, 1997, s. 190 (ilk yayımlanma, 1980).

9 Albert O. Hirschman, “Paradigms as an Hindrance to Understanding”, *World Politics*, 22, 1970, s. 329-343.

ların ışığında düşünmek, araştırmak bu riski taşımakla beraber mutlaka eklektisizme düşmek anlamına gelmez. Farklı açıklamaların bir arada sunulması ile bunları da dikkate alarak yeni bir açılım yapma arasında önemli farklar vardır.

Varılan sonuçların bir kısmını burada özetlemek gerekirse, bu çalışma 1950'ler Türkiye'sinde siyasetin demokratikleşmesi sürecini zorlaştıran ve kolaylaştıran yapısal faktörler üzerinde durarak sürecin daha başından başarısızlığa mahkûm olduğu görüşünü sorguluyor. Dönemin siyasetini milli devleti oluşturma ve toplumu modernleştirme misyonu ile kendi meşruiyetini sağlamaya çalışmış askeri/sivil bürokrasi ve onun toplumsal müttefiklerinin oluşturduğu bir grup ile, seçimlerle gelen ve bu gruba tepki duyan farklı birçok grubu bünyesinde barındıran yeni elitlerin oyunun kuralları ve rejim içindeki konumları üzerindeki anlaşmazlıklarının hikâyesi olarak okumayı öneriyor. 1950'li yılların temel özelliğinin savaş sonrasında tüm dünyada yaşanan kapitalist genişleme ve Amerikalılaşma süreci olarak okunabileceği, bu yılların Türkiye'de de kapitalizmin gelişmesi ve geleneksel yapılar ve köylülüğün çözülme süreci çerçevesi içinde ele alınması gerektiği; siyasetin şekillenmesinde geçmişin birikimi yanında soğuk savaş etkisinin de gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade ediyor.

Demokrasi, milli irade ve kalkınma söylemleri ile yeni dünya düzeninin yarattığı fırsatları değerlendirmeye soyunan DP'nin Cumhuriyet ve modernleşme karşıtı bir hareket olmadığı gibi, otoriter/devletçi devlet ve toplum tasavvurundan beslenen otoriter eğilimlerine rağmen tek parti diktatörlüğü kurmak gibi bir niyetinin olmadığını savunuyor. 27 Mayıs darbesinin ne dar anlamda sosyo-ekonomik çatışmalar ne de etnik ve etnik/dini çatışmaların bir sonucu olmayıp, yaşam tarzı açısından birbirlerine benzemekle beraber, bir dereceye kadar farklılaşmış toplumsal kesimlere hitap eden ve bunu farklı modernleşme anlayışları söylemi çerçevesinde dile getiren iki farklı elit bloku arasındaki iktidar mücadelesinin bir tezahürü olarak görülmesi gerektiğini de ifade ediyor.

Siyasal çatışmanın mutlaka darbe ile sonuçlanmak zorunda olmadığı; darbenin başarılı olmasında yaptıkları ve yapamadıklarıyla, DP hükümetinin büyük rolü olduğu da vurgulanıyor. Keza, iktidarı kaybetmeyi hazmedemeyen CHP'nin sert, yıpratıcı ve kışkırtıcı muhalefet yapmaktan ziyade, hükümete yönelik muhalefettinin rejimi sona erdirmek isteyenlerce nasıl kullanılabileceği hususunda hassasiyet göstermemek ve geldiğini bildikleri darbeye iktidarın kendilerine altın tepsi içinde sunulacağı beklentisiyle karşı çıkacağı mesajı vermediği için eleştirilmesinin daha yerinde olacağı iddia ediliyor.